

УДК 070(477) "1985/1991"

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЕКОНОМІЦІ НА ШПАЛЬТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 80-Х – ПОЧАТКУ 90-Х РР. ХХ СТ.**TRANSFORMATION PROCESSES IN ECONOMY ON THE UKRAINIAN MAGAZINES' PAGES OF THE SECOND HALF OF THE 80'S – THE EARLY 90'S OF THE XX CENTURY****Данилевський В. В.,**

здобувач кафедри історії та культури України,
ДВНЗ "Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія
Сковороди" (Переяслав-Хмельницький, Україна),
e-mail: danulevskuyvaleriy@ukr.net

Danylevskiy V. V.,

external PhD student at the Department of history
and culture of Ukraine, State Higher Educational
Institution «Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii
Skovoroda State Pedagogical University»
(Pereiaslav-Khmelnytskyi, Ukraine),
e-mail: danulevskuyvaleriy@ukr.net

У статті висвітлюється роль українських художньо-літературних та громадсько-політичних журналів періоду перебудови (1985 – 1991 рр.) у висвітленні різних точок зору та думок щодо подальших моделей економічного розвитку України, в тому числі думки і радикального характеру. Доводиться, що українські журнали в період перебудови ставали майданчиками до ґрунтовних дискусій, до яких долучалися представники науки, громадськості, виробництва. Констатується, що помітне місце на шпальтах журналів аналізованого періоду відводилось: проблемі аграрних відносин; прогнозуванню економічного розвитку; проблемі енергетики, і зокрема – альтернативної.

Ключові слова: виробництво, держава, енергетика, економіка, журнали, народ, перебудова, республіка.

The article considers the role of Ukrainian fiction and socio-political magazines of the perestroika (restructuring) period (1985 – 1991) in covering various points of view and thoughts regarding further models of economic development of Ukraine including thoughts of radical character. It is proved that Ukrainian magazines became grounds for thorough discussions during the perestroika period where representatives of science, the public, and manufacturing were involved. It is stated that a prominent place in the magazines' pages of the analyzed period was given to the issues of agrarian relations; forecasting economic development; energy, and in particular, the alternative energy.

Keywords: manufacturing, state, energy, economy, magazines, people, perestroika (restructuring), republic.

Постановка проблеми. До трансформаційних процесів в українській економіці періоду перебудови та гласності (1985 – 1991 рр.) активно включилась журнальна періодика. Українські журнали в роки перебудови стали тим майданчиком, де почали як на дискусійному, так на і суто науковому рівні, розглядатись та пропагуватись різні варіанти та моделі подальшого економічного розвитку, в тому числі і радикального характеру. До дискусії долучалися представники науки, громадськості, виробництва. В журналах з'явилися цілі тематичні, економічного спрямування, рубрикатори.

Відправною точкою для проведення економічних дискусій на сторінках українських журналів у добу перебудови став пленум ЦК КПРС, який відбувся у квітні 1985 р. Запускалась «концепція при-

скорення» сучасного стану економіки. Зазнавала обережної критики плановість соціалістичної економіки. Актуальною залишалася тема продовольчої безпеки. З огляду на вище зазначене, тематика вивчення проблеми подальшого економічного розвитку держави на шпальтах українських журналів другої половини 80-х рр. ХХ ст. є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження суто ролі українських художньо-літературних та громадсько-політичних журналів періоду другої половини 80-х рр. – початку 90-х рр. ХХ ст. у висвітленні проблеми економічного розвитку держави ще не стала предметом окремого ґрунтовного фахового історичного дослідження в сучасному осмисленні. Окремі вузьконаправлені аспекти піднятої нами проблеми побіжно досліджували І. Михайлин [6], Л. Нечипоренко [7], І. Храмцова [10].

Метою статті є висвітлення проблеми подальших шляхів економічного розвитку держави на шпальтах українських журналів другої половини 80-х рр. – початку 90-х рр. ХХ ст.

Завдання дослідження. Відповідно до мети, поставленні наступні завдання, зокрема: зробити спробу проаналізувати, які ж саме економічні проблеми знаходили відображення на сторінках українських журналів; ким і які саме пропонувались моделі подальшого економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу. На сторінках українських журналів почали з'являтися у обговоренні різних питань економічного розвитку знані економісти, аграрники, фахівці з планування економіки.

«Економіка любить сильних», – таку назву мала стаття О. Рогинського надрукована у 1989 р. у № 11 журналу «Вітчизна» [8]. У статті автором критикувалась радянська економічна модель, в якій автор вбачав безперспективність та вказувалося, що суспільство стало мислити формами прибутку, не заробляючи його, бо в одному випадку визначалася вартість за застарілими розцінками, а в іншому – за надуманими і роздутими договірними цінами, забуваючи, що при такому веденні господарства ні розцінки, ні договірні ціни зовсім нічого не означають, бо не відображають істинних затрат праці. І не тільки затрат чистої праці, а й необхідності виробництва того чи іншого продукту.

Підсумовуючи аналіз стану справ, О. Рогинський робить висновок про те, що «глобальний економічний експеримент, який тривав десятиліття і суперечив основним законам економіки і логіки, завершився природною смертю» [8, с. 147–155].

На сторінках журналу «Київ» у аналізований нами хронологічний період автори публіцистичних матеріалів економічного характеру, з'ясовуючи причини низької ефективності радянської моделі економіки, доходили висновку, що впродовж тривалого часу замість того, щоб неухильно дотримуватись об'єктивних економічних законів, вдавалися до суб'єктивізму – то насильницького, то волюнтаристського, то фаталістського. Внаслідок чого економіка була в суті своїй негуманна, та й творилася вона, як відомо, в негуманні способи

(визискування села, нещадна експлуатація дармової табірної сили).

У 1990 р. в № 2 журналу «Київ» була надрукована стаття М. Славинського «Ціна «ізмів» в якій автор стверджував, що «праця втрачала омріяне століттями, короткочасно реалізоване в неспівпадінні добу: життєву корисність, незалежність од суб'єктивного політиканства, творче начало. Новітнє кріпацтво, як і давнє, скасоване, не могло бути прогресивним. Продукти праці невблаганно відчувалися від заарештованих виробників і умовно вільних трударів, задовольняли апетити лише верхівки та адміністративно-командної системи. Маса ж гамували голод обіцянками» [9, с. 130].

М. Славинський також вказував, що «на практиці постійно, аж до сьогодні, нехтувався теоретично обґрунтований і на словах проповідуваний основний закон соціалізму – суспільне виробництво не підпорядковувалося задоволенню постійно зростаючих матеріальних і духовних потреб народу» [9, с. 131].

У статті «Економічні проблеми незалежності України» («Золоті ворота») економіст О. Савченко намагається відобразити реальний стан економіки республіки. Він наводить статистичні показники щодо якості життя, економічного та інтелектуального потенціалу та порівнює їх з аналогічними по РРФСР та СРСР – результати вражаючі – цифри переконливо доводять, що Україна волею Центру фактично позбавлена перспектив. Автор попереджає, що при незмінному становищі економіки та фінансів республіки життєвий рівень її населення падатиме з кожним роком [4, с. 59].

З цією проблемою перегукується стаття «Україні – економічну незалежність», з якою у журналі «Дзвін» виступив економіст М. Швайка із Львова. В ній на основі зробленого ним аналізу суспільно-політичної ситуації та економічних відносин в республіці автор сформулював умови створення суверенної України. Для цього, на його думку, «треба: 1) реформувати політичну систему, відновити народне самоуправління і самоурядування шляхом демократичних виборів до Рад, відрегулювати відносини республіки з центром шляхом укладення між ними нового рівноправного договору, в основу якого повинна бути покладена лєнінська теза: «Разом і нарівні»; 2) повернути народові економічну владу (власність); 3) створити нову систему економічних, виробничих відносин, коли народ сам розпоряджався б виробленою продукцією, своїми природними багатствами, став би повноправним господарем у себе вдома на своїй землі; 4) створити правові гарантії політичних і економічних свобод, які забезпечили б недоторканість особи, справжнє народовладдя, право власності (майнове право), право трудівників на привласнення результатів своєї праці, вільну підприємницьку і комерційну діяльність. Інакше всі права і свободи перетворюються у пусте їх декларування. Слід не лише визнавати право кожної людини на вільну працю, яка в минулому трактувалась як можливість працювати найманим робітником на державному чи кооперативному підприємстві, а й гарантувати пра-

во на вільну економічну діяльність (індивідуальну і колективну), підприємництво, самостійне і у співпраці з іншими формами самогосподарювання. Сама перебудова своєю суттю є гострою критикою обмеження економічної свободи і права людини на вільну трудову діяльність і ініціативу, відсутність яких веде до залежності і підпорядкованості людини бюрократичному апаратові, що своєю чергою породжує почуття безнадійності, байдужості до життя народу, до результатів виробництва» [5, с. 66].

Українські журнали періоду перебудови досить гостро висвітлювали на своїх шпальтах питання ціноутворення, продуктивності праці, економічного використання ресурсів.

У статті «Ложка з комп'ютером або роздуми економіста над парадоксами безгосподарності» В. Могила в журналі «Вітчизна» вказував, що «марнотратнішу державу, ніж наша, важко собі уявити, навіть маючи дуже багату фантазію. Вивозимо цінну сировину фактично за безцінь і купуємо, платячи втричі дорожче за зроблені з неї вироби» [1, с. 138].

Автор звертає увагу на необхідність розмежовувати розумне споживання і нерозумне споживання: «Та знову запитання: чи так уже мало ми виробляємо? Ще зовсім недавно ми випускали близько 25 відсотків продукції, яка не мала попиту. Окремі наші «досягнення» в цій галузі прямісінько просяться до «Книги рекордів Гіннесса». У нас видається на-гора металу, нафти, цементу, лісу, тракторів, комбайнів та іншого набагато більше, ніж вимагає логіка нормального економічного процесу. Ми спростували класичне твердження політекономії про те, що виробництво завжди здійснюється задля споживання, довівши всьому світові, що виробництво може здійснюватися заради виробництва. Концепція підпорядкованості групи галузей В групі галузей А свого часу була навіть сформульована як економічний закон – переважаючого розвитку засобів виробництва, аби виправдати небачене свавілля в економіці». Піддавалися критиці державні органи управління економікою: «Держкомпраці та Держкомцін, покликані виробляти економічний механізм високопродуктивної праці, просто-напросто ігнорують принципові положення теорії товарного виробництва» [1, с. 141–143].

Журнал «Вітчизна» наводить слова економіста В. Ланового, який на проблеми трансформації економіки дивиться крізь призму ментальності і психології пересічного громадянина: «Економіка дає можливість будь-кому стати багатим чи, у кожному разі, не бідним, бо заохочує корисну працю, діловитість, творчість. У перекладі з китайської заздрість до чужих прибутків звучить як хвороба палаючих очей. Точний образ. Щоб очі не палали, треба тільки одне-єдине: чесно працювати. А ось це саме й не до вподоби багатьом. Це перше гальмо перебудови – психологія бідних. Як відомо, складніше саме змінити психологію, для цього насамперед треба змінити сам побут, а це зробити відразу неможливо. А розуміти можна тільки те, у що віриш. З другого боку, уся перебудова задумана

для того, щоб зробити нас усіх багатшими, щоб ми не дивились заздрісно на чужий стіл, а мали свій не гірший, а можливо, й кращий [8, с. 149].

Помітне місце на шпальтах журналів періоду перебудови відводилось проблемі аграрних відносин.

У 1990 р. у випуску №7 журналу «Київ» була надрукована стаття М. Дивака «Почуття чи правда» вказує, що за радянських часів на господаря землі було несправедливо навішено жупел «куркуля», як злого елемента. І хоч пролунали тверезі голоси про те, що розкуркулювання й колективізація були нечуваним актом насильства над селянином, але сказавши «а», ще утримуємось говорити «б». основною складовою тієї сваволі було насильницьке зганяння селян із землі, експропріація сільськогосподарського реманенту. Було здійснено повне, майже абсолютне відчуження виробництва не тільки від результатів та знарядь його праці, а й від самої праці, відбулося перетворення селянина-господаря в поденщика, в слухняного виконавця чиєїсь амбітної волі. Частково селяни перебравшись до міст, долучились до урбанізаційних процесів. «Земля ж без господаря не тільки не хоче родити – вона просто гине». Тому мають розвиватися альтернативні форми господарювання, основою для яких могли би бути індивідуальні, підсобні, приватні господарства.

Автор називає екологічним бандитизмом перетворення земель Подніпров'я у «гниле болото», що став можливим в результаті захоплення нерегульованого законом права власності чиновницько-бюрократичним апаратом. Не сумнівається, що правові гарантії власності на землю є єдиним реальним засобом і єдиною реальною альтернативою сваволі і безчинству різних канцелярій, а також єдиним виходом із кризового стану сільського господарства [4, с. 101–102].

Порушуючи на сторінках журналу «Дніпро» тему українського села, відомий письменник В. Вернигора, аналізуючи стан справ в аграрному секторі економіки, зокрема в тваринництві, висловлює своє бачення цієї галузі: «Треба ж щось і до хліба. Нехай то буде сало. Ціна і кілограм якого, до речі, в окремих регіонах країни підскочила до колишньої ціни на підсвинка. Чому така ціна? Тому що свиней у нас значно менше, ніж людей. Сала не вистачає. Якби ми вирощували 300 мільйонів свиней, тоді б кожен з'їдав у рік близько центнера м'яса. Це менше, ніж у тих же Штатах, в 1,5 разів менше, ніж нам хочеться, але втричі більше, ніж ми з'їдаємо. Я не ставлю собі на меті розкрити технологію свинарства. Це справа зоотехнії. А от про те, що ми утримуємо свиней по-свинськи, сказати мушу. Варто побачити, куди ми їх загнали, чим годуємо, на чому вони сплять, як переконаємось, що із салом ще довго не будемо» [2, с. 44].

Не залишилась поза увагою журнальної публіцистики й такий важливий аспект аналізу та прогнозування економічного розвитку як статистика. В одній із статей в журналі «Вітчизна» вказувалось, що дані статистичної звітності нагору в інтересах відомств нерідко передаються «зі стелі» чи просто

механічно збільшуючи на кілька процентів цифру, яку давали за минулий звітний період». У зв'язку з цим зазначається, що вірити не можна не тільки статистичним даним, а й навіть ученим, знання яких також можуть бути відомчими. У цьому плані відмічаються два типи економістів – економісти НДІ системи Держплану та економісти з академічного інституту, знання яких спираються на «різні устої». Через це часто рішення приймалися урядом сирі, не змодельовані, а великі державні проекти затверджувались такими, що не відповідали елементарним екологічним і технічним вимогам. Засуджувалася практика, коли рішення приймалися келійно, силовим методом, а народ ставився уже перед довершеним фактом. Так, антинауковими і навіть антинародними названі рішення будувати недалеко від Одеси новий хімічний завод або рішення про будівництво підприємств на орних землях. Автор пропонує і шляхи подолання окреслених проблем, обстоюючи принципи економічної саморегуляції [8, с. 149].

Піднімалися на шпальтах українських журналів періоду перебудови і така економічного характеру проблема, як проблема енергетики, і зокрема – альтернативної. Піднімали її і читачі журналів. Так, наприклад, у випуску №4 журнал «Прапор» надрукував статтю «Мільярди, пущені за вітром» полтавського дописувача А. Даценко [3, с. 141]. Читач пише «як би енергійно та успішно не розвивалися і впроваджувалися в життя альтернативні АЕС джерела енергії, ще десятиліттями людство приречене користуватися саме енергією розщепленого атома. А там, можливо, підоспіє час термоядерного синтезу, можлива в перспективі й нейтралізація чи використання радіоактивних відходів ядерної енергетики. Як на мене, частка альтернативних джерел енергії, наскільки це не сумно усвідомлювати, на найближчу перспективу може скласти не більше 20–30 процентів енергетики планети [3, с. 141]. На думку А. Даценка «...у повітрі з вітром розносяться мільярди кіловат-годин, а в цей час справа промислового вітро-використання, внаслідок безвідповідальності і байдужості, повзе і спіткається...» [3, с. 143].

Отже, у періоду перебудови (1985 – 1991 рр.) українські художньо-літературні та громадсько-політичні журнали стали майданчиками до ґрунтовних дискусій, до яких долучалися представники науки, громадськості, виробництва і це мало потужний вплив на подальше формування економічного курсу вже молодій, починаючи з 1991 р., держави України.

Список використаних джерел

1. Базів В., 1989. 'Для кого б'ють дзвони?' *Жовтень*, № 12, с. 79-88.
2. Вернигора В., 1991. 'Що з нами? Куди йдемо?' *Дніпро*, № 10, с. 37-50.
3. Даценко А., 1989. 'Мільярди, пущені за вітром'. *Прапор*, № 4, с. 141-143.
4. Дивак М., 1990. 'Почуття чи правда'. *Київ*, № 7, с. 94-102.
5. Манійчук Ю., 1991. 'Залучення іноземного капіталу як засіб модернізації української економіки'. *Золоті ворота*, № 1, с. 65.

6. Михайлин І. Л., 2000. *Історія української журналістики*. Харків: ХІФТ.
7. Нечипоренко Л. І., 2012. 'Еволюція української преси в контексті реформування суспільства (1985–1991 рр.)'. *Література та культура Полісся*, № 69, с. 366-373.
8. Рогинський О., 1989. 'Економіка любить сильних'. *Вітчизна*, № 11, с. 147-155.
9. Славинський М., 1990. 'Ціна «ізмів»'. *Київ*, № 2, с. 127-132.
10. Храмцова І. А., 2015. 'Українська публіцистика доби перебудови в контексті економічних відносин в Україні'. *Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка*, вип. 2 (4), с. 136-139.

References

1. Baziv V., 1989. 'Dlia koho biut dzvony?' (For whom do the bells ring?). *Zhovten*, no. 12, pp. 79-88.
2. Vernyhora V., 1991. 'Shcho z namy? Kudy ydemo?' (What about us? Where are we going?). *Dnipro*, no. 10, pp. 37-50.
3. Datsenko A., 1989. 'Miliardy, pushcheni za vitrom' (Billions started in the wind). *Prapor*, no. 4, pp. 141-143.
4. Dyvak M., 1990. 'Pochuttia chy pravda' (Feelings or truth). *Kyiv*, no. 7, pp. 94-102.
5. Maniichuk Yu., 1991. 'Zaluchennia inozemnoho kapitalu yak zasib modernizatsii ukrainiskoi ekonomiky' (Attracting foreign capital as a means of modernizing the Ukrainian economy). *Zoloti vorota*, no. 1, p. 65.
6. Mykhailyn I. L., 2000. *Istoriia ukrainskoi zhurnalistyky* (History of Ukrainian periodicals). Kharkiv: KhIFT.
7. Nechyporenko L. I., 2012. 'Evoliutsiia ukrainskoi presy v konteksti reformuvannia suspilstva (1985–1991 rr.)' (The evolution of the Ukrainian press in the context of reforming society). *Literatura ta kultura Polissia*, no. 69, pp. 366-373.
8. Rohynskiy O., 1989. 'Ekonomika liubyt sylnykh' (The economy loves the strong). *Vitchyzna*, no. 11, pp. 147-155.
9. Slavynskyi M., 1990. 'Tsina «izmiv»' (The price of «isms»). *Kyiv*, no. 2, pp. 127-132.
10. Khramtsova I. A., 2015. 'Ukrainska publitsystyka doby perebudovy v konteksti ekonomichnykh vidnosyn v Ukraini' (Ukrainian social and political essays in the era of perestroika in the context of economic relations in Ukraine). *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho universytetu im. V. Hnatiuka*, iss. 2 (4), pp. 136-139.